

Сергій ЄРМОЛЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: signum70.1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1340-0444>

«УКРАИНСКАЯ ГРАММАТИКА» ЗА РЕДАКЦІЄЮ В. М. РУСАНІВСЬКОГО ЯК НАУКОВО-КУЛЬТУРНИЙ ПРОЄКТ

Розвідка присвячена «Украинской грамматике» — колективній монографії за редакцією академіка В. М. Русанівського, створеній групою провідних українських лінгвістів (М.А.Жовтобрюх, В.М.Русанівський, А.П.Грищенко та К.Г.Городенська) і виданій 1986 р. видавництвом «Наукова думка» у Києві. Автор розглядає цю монографію як специфічний приклад контактної взаємодії «мов культури», тобто комунікативно-функційних дискурсивних різновидів, а також і тих лінгвокультурних кодів, що їх реалізують. Такими мовними різновидами, співвіднесеними з тими чи іншими різновидами культурних інститутів і практик, у цьому випадку є науковий, конкретніше, лінгвістичний дискурс, з одного боку, і, з іншого, дискурс художньої літератури й літературознавства і до певної міри ідеологічний дискурс. Наслідком цього стала наявність у цій мовознавчій монографії, в цілому підпорядкованій реалізації функції метамовного опису й аналізу, також елементів метамови художньої літератури та ідеології. У розвідці висвітлюється специфічна комунікативно-функційна спрямованість змісту цієї праці, що містить у собі не лише власне наукову, лінгвістичну інформацію, тобто граматичну модель сучасної української літературної мови, але й відомості, що мають відношення до української культури й літератури. З'ясовано соціокультурні чинники, які вплинули на такий двоїстий комунікативно-функційний характер цього тексту, а також і вияв цього впливу у тій складовій частині структури «Украинской грамматики», що її становлять мовні ілюстрації й показчик авторів, із чиїх творів ці ілюстрації було взято. Предметом обговорення у статті стали також деякі інші питання, пов'язані з позалінгвістичною значущістю мовних прикладів і з використанням текстів художньої літератури як матеріалу для вивчення літературної мови.

Ключові слова: українська грамати́ка, українська література, В. М. Русанівський, мовно-культурний код, мова художньої літератури, мовні ілюстрації, екстра-лінгвістична значущість прикладів, метадискурсивна функція.

Об'єктом дослідження у цій розвідці є колективна монографія «Украинская грамматика», опублікована видавництвом «Наукова думка» (1986 р.) [Русановский...]. Акад. В. М. Русанівський був відповідальним редактором,

Цитування: Єрмоленко С. «Украинская грамматика» за редакцією В. М. Русанівського як науково-культурний проєкт. Мовознавство. 2024. № 1. С. 48–62. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-334-2024-1-005>

Citation: Yermolenko S. (2024). «Ukrainskaia grammatika» za redaktsiieiu V. M. Rusanivskoho yak naukovo-kulturnyi proiekt [Ukrainskaia grammatika edited by V. M. Rusanivskiyi as a scientific and cultural project]. *Movoznavstvo*, (1), 48–62. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-334-2024-1-005>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

а також і одним зі співавторів цієї праці. Цілком очевидно, що ця книжка належить до жанру наукової літератури і, відповідно, є втіленням наукового, конкретніше, мовознавчого дискурсу. Водночас є вагомими причини вважати, що цей твір має значення, яке є не лише лінгвістичним, тобто науковим, а й ширшим, загальнокультурним. При цьому слід наголосити, що ця культурна значущість властива йому не лише тією мірою, якою вона взагалі притаманна будь-яким науковим текстам. «Українська грамати́ка» була задумана і реалізована не лише як науковий, а і як культурний проєкт, і через це може аналізуватися у двох відповідних аспектах. У цій статті я не розглядатиму цю книжку в аспекті її наукового, теоретико-лінгвістичного змісту. Натомість звертатиму увагу, по-перше, на ті соціокультурні обставини, які супроводили її появу і впливали на її створення; по-друге, я намагатимуся показати, як саме ці обставини вплинули на ілюстративний апарат цієї монографії, інакше кажучи, на склад і характер текстів (а також відбір їх авторів), використаних співавторами «Української грамати́ки» як джерела прикладів, що унаочнювали формульовані ними теоретичні положення й закономірності.

У загальних рисах такий підхід до аналізу «Української грамати́ки» як «живої пам'ятки», належної до попередньої соціокультурної формації, але водночас науково актуальної, відповідає напрямку досліджень, що його можна окреслити як вивчення існування й розвитку «мов культури» в аспекті взаємодії комунікативно-функційних різновидів дискурсу та реалізованих ними мовно-культурних кодів. Така взаємодія розглядається нами у площині як міжмовних контактів, так і контактної взаємодії різних ідіомів тієї самої мови. Наслідком таких контактів в обох випадках є інтерференційні явища та запозичення (деякі мої дослідження в цій галузі зібрані у відповідному розділі монографії «Мова в семіотичній ієрархії культури» [Єрмоленко]).

У даному разі мовними різновидами, співвіднесеними з тими чи іншими різновидами культурних інститутів і практик, є науковий, конкретніше, лінгвістичний дискурс, а також метадискурс художньої літератури і до певної міри ідеологічний дискурс.

Крім того, друге зі згаданих вище завдань, що я його тут перед собою ставлю, дисциплінарно входить до напрямку мовознавчих студій, які я здійснюю протягом уже певного часу і які можна окреслити як теорію мовно-ілюстративного матеріалу чи як лінгвістичну екземплогію, з особливою увагою до ролі використовуваних у лінгвістичній та лінгводидактичній літературі прикладів як носіїв позалінгвістичної, зокрема ідеологічної, інформації [Yermolenko].

Мовні ілюстрації у лінгвістичних та лінгводидактичних текстах, узяті в такому позалінгвістичному розрізі, привернули мою увагу саме тоді, коли я у 1987–1989 рр. за дорученням В. М. Русанівського займався перекладом «Української грамати́ки» англійською мовою. Як і тоді, так і зараз мені практично невідомі праці інших авторів, присвячені цій темі. Щоправда, ще десять років тому побачила світ невелика розвідка О. Гордійчук «Український світ у “Правописі”» [Гордійчук], де метою авторки була реконструкція картини світу, представлені ілюстративним матеріалом «Українського правопису» (2008 р.), а один з рекомендаційних висновків полягає в тому, щоб вилучити з цього матеріалу лексику з негативним емоційним навантаженням (на кшталт *горе, лихо, плач*) [там само : 18]. На жаль, мені невідомо, чи продовжувала авторка свої дослідження в цьому напрямі.

Близьким, але водночас і відмінним від мого напрямом є дослідження ідеологічного чинника у лексикографічній практиці, зокрема прояву дії цього чинника у виборі ілюстративного матеріалу словників. Тут можна відзначити працю М. М. Пилинського «Деякі уваги до ілюстративної частини “Українсько-російського словника АН УРСР”» [Пилинський], принагідно також згадавши «Перспектив тлумачного словника української мови. (Для обговорення)» [Горецький]¹, у якому десятий розділ «Подання у словнику прикладів-ілюстрацій» містить і вимоги або прямо ідеологічного характеру (про необхідність для ілюстрацій бути ідеологічно витриманими), або такі, щодо яких можна твердити про наявність у них прихованої ідеологічної спрямованості (там, де йдеться про необхідність уникати прикладів застарілих чи діалектних лексем) [там само : 57]. Із новіших робіт можна згадати дисертацію І. Є. Ренчки, присвячену ідеологізації та деідеологізації лексем у нових і новітніх словниках української мови [Ренчка]. Відмінність цього підходу від мого полягає в тому, що вияв впливу політико-ідеологічних вимог у мовних прикладах, наведених у лексикографічних джерелах, значною мірою пов’язується з проблематикою формування реєстру словників і, відповідно, з експлікацією значень ідеологічно конотованих реєстрових лексем, тобто, у кінцевому підсумку, тут ідеться про відбиття властивої тоталітарному суспільству мовної картини світу у лексикографічному описі словникового складу мови й семантики відповідних лексем та про прямий вплив ідеології й політики на теорію і практику словникарства як розділу мовознавства.

Що ж до аналогічного впливу на лінгводидактику, то тут заслуговує на згадку праця Ю. Клейнера, присвячена впливу комуністичної ідеології на викладання іноземних мов у Радянському Союзі [Клейнер]².

Переходячи безпосередньо до сформульованої вище теми, зазначу, що раніше мені вже доводилося писати й виступати про «Украинскую грамматику» за ред. акад. В. М. Русанівського. Моя невелика рецензія, розміщена у журналі «Мовознавство», оцінювала цю працю в концептуально-теоретичному плані. Потім я звернувся до неї в контексті проблематики аналізу позалінгвістичних функцій мовного ілюстративного матеріалу в мовознавчій та лінгводидактичній літературі (див., напр.: [Yermolenko]). Завдання нинішньої розвідки — детальніше схарактеризувати конкретні мовні приклади у складі «Украинской грамматики» й ту роль, яку вони відіграють у змістовій структурі тексту монографії. Ця характеристика має взяти до уваги завдання, що стояли перед авторами монографії, передусім ті з них, які, власне, виходили за межі її суто наукового призначення й були пов’язані з соціокультурним контекстом створення «Украинской грамматики».

Як зазначено у передмові до «Украинской грамматики», вона належить до типу граматичних описів, покликаною поєднувати науковий підхід до повноти опису свого предмета з дидактичною метою — дати можливість познайомитися з українською мовою тим, хто нею не володіє [Русановский... : 3]. Далі автор чи автори передмови зазначають, що матеріали монографії, по-перше, уможливають знайомство зі структурою української мови та її специфічними рисами, які виділяють її на тлі інших слов’янських мов; по-друге, завдяки їм читач зможе систематизувати й поглибити знання з української, отримані з лінгводидактичних джерел; по-третє, їх можна буде

---

¹ Щиро дякую І. С. Гнатюк за вказівку на «Перспектив...».

² Складаю подяку Л. І. Даниленко, яка привернула мою увагу до цієї праці.

використати для написання нових підручників і посібників, призначених для осіб, які вивчають українську мову [там само].

Але ж якщо взяти до уваги те, що авторами монографії були провідні фахівці-лінгвоукраїністи (крім В. М. Русанівського, до них належали також М. А. Жовтобрюх, А. П. Грищенко та К. Г. Городенська), то це дасть усі підстави припускати, що призначення «Украинской грамматики» було ширшим. Справді, усі згадані автори, крім молодшої за віком К. Г. Городенської, були ще й членами авторського колективу, що працював над створенням академічної граматики української мови: М. А. Жовтобрюх був співавтором і відповідальним редактором тому «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика», а В. М. Русанівський та А. П. Грищенко так само взяли участь у створенні наступних томів, присвячених відповідно морфології й синтаксису. Ці ж науковці, кожен у своїй мовознавчій царині, були й авторами академічної історії української мови. Отже, «Украинская грамматика» фактично становила стислий і більш сучасний варіант академічної граматики, зокрема, і в ній розділ з фонетики й фонології був написаний М. А. Жовтобрюхом, а розділи зі словозміни — В. М. Русанівським (морфологія дієслова і прикметника) і А. П. Грищенком. Останній також є автором і розділу «Синтаксис», а перу К. Г. Городенської належать розділи про словотвір імен (іменників та прикметників), дієслів та прислівників.

Наслідком опублікування «Украинской грамматики» мало стати введення відомостей про українську мову до ширшого, міжнародного наукового лінгвістичного і, ширше, філологічного обігу. Водночас унаслідок цієї публікації до нього потрапляли, стаючи частиною світового мовознавчого дискурсу і збагачуючи його своєю власною метамовою, також і здобутки української теоретичної лінгвістики. А це, крім усього іншого, мало піднести престиж не лише української науки, а й української мови — і як об'єкта лінгвістичного опису, і як метамови, якою цей опис здійснюється.

Щоб належним чином оцінити факт видання такої праці, необхідно пригадати статус української мови за часів майже всього періоду існування СРСР, коли вона разом із мовами інших народів Радянського Союзу (зрозуміло, за винятком російської) зазнавала явної і прихованої дискримінації, причому не лише у плані суспільного функціонування; обмеження стосувалися і її наукового опрацювання й представлення, зокрема масштабів цього представлення. Так, у колективній монографії «Системы личных имен у народов мира», створеній в Інституті етнографії імені М. М. Миклухо-Маклая АН СРСР і виданій 1986 р. [Системы...], бракує розділу, присвяченого іменам українців — одного з найбільших етносів СРСР. Попри неминучу вибірковість, властиву опрацюванням такого типу, зазначена відсутність усе ж впадає в око — надто ж на тлі наявності розділів про імена інших народів СРСР (таких як росіяни, грузини, вірмени, латиші, таджики та ін.), а також про імена інших слов'янських народів (уже згаданих росіян, а також білорусів, поляків, лужичан, болгар, македонців і сербів).

Іншим прикладом у цьому плані може слугувати колективна праця «Языки народов СССР», спеціально створена до 50-річчя Жовтневої революції [Языки...]. П'ять томів цієї праці містять описи (головно на сучасному синхронному рівні) 127 мов народів Радянського Союзу, і кожний з цих томів присвячено мовам окремих сімей і груп, таких як індоєвропейські, тюркські тощо. Із них перший том присвячено саме мовам індоєвропейської сім'ї, з-поміж яких першими йдуть східнослов'янські, а серед цих останніх

першим подано розділ про російську мову. Сам іконізм такого порядку представлення окремих мов недвозначно вказує на те, яка з них посідає чільне місце. Але про те саме свідчить і розмір відповідних розділів: у передмові до цього видання зазначено, що «обсяг нарисів з окремих мов (крім них, є ще розділи, спеціально присвячені характеристиці генетичних мовних угруповань. — С.Є.) — від 1,5 до 2–3 авторських аркушів, а нарис з сучасної російської національної мови — мові міжнародного спілкування народів СРСР — близько 6 авторських аркушів» [там само 1 : 5]. Ніде більше у передмові така непропорціональність не коментується; є підстави припускати, що для редакторів зазначеного видання ця обставина була такою, що їй не потребувала коментування чи обґрунтування. Водночас заслуговує на увагу і те, що в підрозділі про розвиток мов народів СРСР у радянську епоху, у тому його фрагменті, де йдеться про роль російської мови як засобу міжнародного спілкування, сказано і таке: «Водночас російська мова не є обов'язковою державною мовою СРСР. Як відомо, державної мови СРСР немає. Радянський Уряд, великий Ленін уважали цілковито неприйнятним, щоб російську мову примусово нав'язували іншим народам у ролі обов'язкової державної мови» [там само : 25]. Із цього можна зробити, серед іншого, і той висновок, що становище російської мови як *prima inter pares*, хоч і не закріплене законодавчо, було водночас наявне *de facto* і послідовно реалізовувалося у відповідних практиках, у тому числі й у лінгвістичному та лінгводидактичному представленні фактажу відповідних мов. У цьому виданні розділ «Російська мова» (автор М. В. Панов) займає місце на сторінках 55–122, натомість «Українська мова» (автори І. К. Білодід і М. А. Жовтобрюх), що йде одразу після цього розділу, міститься на сторінках 123–153 і, отже, є майже вдвічі меншим.

Дискримінації зазнавали і спроби донести відомості про сучасну українську мову до закордонного читача у лінгводидактичному форматі. Так, видатним українським лінгвістом Ю. О. Жлуктенком разом з Н. І. Тоцькою та Т. К. Молодід було укладено і видано (у видавництві «Вища школа») підручник з української мови для англомовних «Ukrainian» [Жлуктенко...]. Про труднощі, які виникали перед авторами, Юрій Олексійович згадував у своєму листуванні з Р. П. Зорівчак:

«Нарешті з'явився сигнальний примірник нашого підручника української мови "Ukrainian" — обскубаного до невпізнанності, але все ж з деякими ознаками колишнього оригіналу. Звичайно сигнальний примірник не прийнято довго затримувати, але цього разу сталося не так. Більше двох тижнів носили ми різні попередні видання до Літ'у, намагаючись врятувати герб Києва, але нам так і не пощастило: герб зняли. Види Києва, які сто разів раніше друкувалися, тепер здалися знятими "з пташиного польоту" і т. д. Ще ціла низка інших причіпок, і вже готових кілька тисяч книжок тепер будуть розривати і міняти в них різні частини.

Зовні, однак, книжка має вигляд непоганий. Купити її буде неможливо, бо Укркниготорг замовив аж... 250 примірників. Та й на зовнішній ринок піде всього 5 тисяч. Шкода часу і праці...

<...> Навіть ми, автори, одержимо тільки по три примірники» (цит. за: [Зорівчак : 51]); «Підручник уже вийшов, хоч і сам його не маю. Авторам не поспішають видавати. Відділ збуту видавництва "Вища школа" дуже стурбований тим, що майже 1000 примірників тиражу нікуди дівати. Я Вам писав, що Укркниготорг замовив всього 250 прим. <...> Видання оформлене дуже непогано, і його можна рекомендувати як подарункове. Багато хто міг би його вислати родичам у Канаду чи США.

Вчителі з Канади, які були у нас влітку, говорили, що їм можна відразу посилати хоч тисяч 10, а видали чотири тисячі і не знають, куди їх подіти <...> Чи просто не хочуть цим займатися [там само]; «<...> я відчуваю велику ніяковість від того, що вчинив видавництву неприємність, написавши книгу і завдавши їм такого клопоту. Авторських нам і досі не дали, не знаю, коли й будуть» [там само : 52]; «“Ukrainian”, очевидно, похований назавжди. Спробували ми заговорити про перевидання, але наштовхнулись на таку бетонну стіну скрізь — від видавництва до найвищих сфер, що стало ясно все. Тільки дивно, що взагалі було можливо хоч те випустити в світ» [там само].

Треба додати, що підручник «Ukrainian» за п'ять років таки дочекався перевидання. Ще пізніше, 1989 р., Ю. О. Жлуктенко у співавторстві з Н. І. Тоцькою видав підручник української мови для початкуючих англومовців «Elementary Ukrainian», а вже після смерті вченого, уже в незалежній Україні 1991 р. вийшов створений ним разом із Є. А. Карпіловською та В. І. Ярмак посібник «Изучаем украинский язык : Самоучитель».

Ситуація, пов'язана зі створенням «Української граматики», у деяких своїх істотних рисах була прямо протилежною описаній у листах Ю. О. Жлуктенка до Р. П. Зорівчак. Разом з брежнєвським «застоем» відходили в минуле і часи гіперцентралізованого партійного управління радянською державою, і ініціатива створення праці, яка, поєднуючи в собі риси власне наукового і довідкового джерела (у жанрі, окреслюваному терміном англ. *reference source*), містила б науковий опис сучасної української мови, призначений для широких кіл фахівців-філологів у Радянському Союзі і за його межами, — ця ініціатива якщо навіть і не виходила з відповідних інстанцій республіканського керівництва, то в кожному разі беззаперечно підтримувалася ними (свого часу В. М. Русанівський у розмові з автором цієї розвідки повідомив, що «Українська граматики» створювалася на замовлення ЦК Компартії України, звідки надходило також і відповідне фінансування). Адресованості цієї праці на широкий міжнародний загал відповідало і те, що, поряд з російськомовним варіантом, мав також вийти і його переклад англійською мовою.

Іншою рисою, яка вирізняла «Українську граматику» з-поміж творів аналогічного призначення, було те, що вона мала сприяти поширенню відомостей не лише про українську мову, але і про українську культуру, передусім літературу. Саме цій останній меті покликаний слугувати той складник тексту «Граматики», яким є покажчик цитованих письменників (укладач С. М. Селіверстова) [Русанівський... : 359–366]. Видається доцільним навести тут реєстр цього покажчика (напівжирним подано «нерадянських» авторів): М. Бажан, **Ганна Барвінок (О. Білозерська-Куліш)**, Я. Баш (Башмак), Д. Білоус, О. Бойченко, С. Васильченко (Панасенко), І. Вирган (Вергун), Остап Вишня (П. Губенко), Ірина Вільде (Д. Полотнюк), **Марко Вовчок (М. Вілінська)**, І. Волошин, П. Воронько, Я. Галан, В. Гжицький, М. Гірник, **М. Глібов**, С. Голованівський, А. Головка, О. Гончар, К. Гордієнко, П. Грабовський, **Грицько Григоренко (О. Судовщикова-Косач)**, **Б. Грінченко**, О. Гурєв, Є. Гуцало, О. Десняк (Руденко), Л. Дмитерко, О. Довженко, О. Донченко, П. Дорошко, М. Драй-Хмара, І. Драч, С. Журахович, Л. Забашта, Н. Забіла, П. Загребельний, Ю. Збанацький, М. Зеров, О. Іваненко, О. Ільченко, А. Ішук, Я. Качура, **Г. Квітка-Основ'яненко (Квітка)**, **О. Кобилянська**, О. Ковінька, В. Козаченко, П. Козланюк, О. Копиленко, О. Корнійчук, В. Коротич, Л. Костенко, І. Котляревський, **М. Коцюбинський**, А. Крим-

ський, **М. Кропивницький**, Є. Кротевич, М. Куліш, В. Кучер, І. Ле (Мойся), О. Левада (Косяк-Левада), **О. Маковей**, А. Малишко, **Л. Мартович**, **А. Метлинський**, **Панас Мирний (Руденко)**, Ю. Мушкетик, **І. Нечуй-Левицький** (Левицький), **М. Номис (Симонов)**, Б. Олійник, **Олександр Олесь (Кандиба)**, Д. Павличко, П. Панч (Панченко), Л. Первомайський (І. Гуревич), О. Підсуха, Є. Плужник, М. Пригара, **С. Руданський**, Н. Рудь, Н. Рибак, М. Рильський, **В. Самійленко**, О. Сенченко, О. Сизоненко, В. Симоненко, С. Скляренко, Л. Смілянський, Ю. Смолич, В. Собко, В. Сосюра, М. Стельмах, **В. Стефаник**, М. Тарновський, **А. Тесленко**, М. Трублаїні, З. Тулуб, П. Тичина, Григорій Тютюнник, **Леся Українка (Косач-Квітка)**, П. Усенко, **І. Франко**, **Г. Хоткевич**, М. Чабанівський, М. Чернявський, С. Чорнобривець, О. Черногуз, **М. Чубинський**, В. Чумак, **Т. Шевченко**, М. Шеремет, А. Шиян, Ю. Шовкопляс, **Я. Щоголів**, Г. Епik, Л. Юхвід, Ю. Яновський (усього 125 позицій).

Цей список до певної — але лише до певної — міри відповідає тому звичному для текстуальної структури лінгвістичних праць складникові, яким є список джерел використаного мовного (чи ілюстративного) матеріалу. Між ними є, однак, і істотна різниця: в останньому випадку реєстр списку становлять не автори, а їхні твори, а паспортизація прикладів у тексті здійснюється шляхом надання інформації як про автора, так і про його твір, факультативно із зазначенням сторінки, на якій наведено приклад. Однак у покажчику, що міститься в «Української граматики», згадуються лише персоналії цитованих письменників: після прізвища (в українському варіанті) подається прізвище, ім'я та по батькові в російському написанні (у деяких випадках поряд з російськомовним варіантом імені подається також і україномовний варіант, наприклад, *Бажан Микола (Николай Платонович)* [Русанівський... : 339], рік народження (або народження й смерті), а далі — більш чи менш стисла біобібліографічна довідка, яка містить і назви творів відповідного автора, але безвідносно до використання фрагментів з цих творів авторами «Граматики». Що стосується прикладів, то їх паспортизація тут полягає лише у зазначенні автора, без згадки про конкретний твір, рік його публікації і сторінку, з якої взято цитату.

Таким чином, є підстави вважати, що цей покажчик цитованих письменників має призначення, яке не є власне лінгвістичним, репрезентуючи натомість те, що можна розглядати як канонічний список українських літераторів. У передмові згадується, що ці автори належать як до класичної, так і до сучасної літератури, однак у покажчику застосовано інше розрізнення: кожна його стаття починається із зазначення *український* (чи *українська*), за яким іде (або не йде) окреслення *радянський* (*радянська*). Зі ста двадцяти п'яти позицій це окреслення виступає у сто одній. Не мають його, природно, дореволюційні автори (серед яких також М. Номис і П. П. Чубинський) — їх у загальному переліку лише п'ятнадцять. Натомість тих, зокрема західноукраїнських, письменників (Степан Васильченко, Гнат Хоткевич, Ірина Вільде, Ярослав Галан та ін.), які починали свою творчу діяльність ще до революції або ж на українських землях, на той час ще належних до інших держав, але продовжували її вже в радянській Україні, звично зараховано до представників української радянської літератури. Утім, Володимира Самійленка (1864–1925) не згадано як радянського письменника, хоча, скажімо, у довіднику «Письменники Радянської України» він таке окреслення має [Письменники... : 377]; можливо, це пов'язано з тим, що період його твор-

чої діяльності припав на дореволюційні роки й роки еміграції, в якій він перебував до 1924 р. Водночас літераторів, період творчості яких більш чи менш збігався з радянським періодом, але які не належали до визначеного партійним керівництвом канону української літератури, — таких літераторів у списку, за винятком Олександра Олеса, немає; інакше кажучи, українські письменники-емігранти сюди не потрапили. Щодо конкретних авторів, допущених до офіційного канону української літератури, як радянської, так і «дорадянської», то тут звертає на себе увагу відсутність прикладів з творів таких визначних постатей, як, скажімо, Пантелеймон Куліш (репресований радянською владою визначний драматург Микола Куліш у покажчику фігурує) чи Богдан-Ігор Антонич; водночас не можна виключити, що ця відсутність могла бути спричинена просто неминучою технічною вибірковістю у доборі мовних ілюстрацій і обмеженими поліграфічними можливостями їх представлення, аніж тими чи іншими ідеологічно-цензурними міркуваннями (так, у списку є Ганна Барвінок, дружина відсутнього Куліша).

Попри те, що назва списку цитованих авторів орієнтує на належність відповідних текстів до художньо-літературного стилю (щойно згадані Номис і Чубинський є винятком), зміст цитат дозволяє припускати, що для ілюстрування було залучено не лише власне літературні, тобто прозаїчні чи поетичні твори, але також і твори інших, позалітературних жанрів і функціональних стилів, створені цими майстрами слова. Тут можна знайти уривки з їхньої епістолярної спадщини, щоденників, а також і публіцистики, літературознавства тощо, пор.:

«Дядькове здоров'я поліпшало трохи» (Л. Українка) [Русановский... : 89], «Чоловікові значно поліпшало» [там само], «Запізнів з відповіддю через те, що живу зараз за кордоном, а не в Чернігові...» (М. Коцюбинський) [там само : 330], «Я робив його [фільм] з таким почуттям, начебто моя творчість здійснювалася не в мізерному целулоїді, а в камені чи металі, начебто йому судилося жити в століттях» (О. Довженко) [там само : 326], «Майже вся драматургія Лесі Українки та й значна частина її лірики є самостійним і часом до дерзновенності сміливим переглядом світових мотивів» (Рильський) [там само : 300], «Іван Франко цікавився не тільки французькими класиками, але й символістами» (М. Рильський) [там само], «Оспівати свободу в умовах кріпосницької держави, серед олив'яних буднів жандармської дійсності — це означало висловити (а для багатьох навіть і відкрити) провідну, найважливішу істину життя, вивісти людям у формі поезії те, що для них було за тих умов найсуттєвішим» (О. Гончар) [там само : 285].

Серед ілюстрацій з покликанням на М. Рильського помічаємо і цитату з його перекладу вірша О. Пушкіна: «Блищить мороз, і раді ми з цих жартів матінки-зими» (О. Пушкін, пер. М. Рильського) [там само: 274]. Із посиланням на М. Зерова, але без згадки про оригінал, подано фрагмент, узятий з його перекладу поеми Лукреція «Про природу речей»: «Признатись належить, що такі в світі існують тіла, неподільні на частки і якнайменші на розмір» [там само : 77].

Про те, що «Українська грамматика» була працею, яка постала за культурно-історичних умов свого часу, зазнаючи впливу загальних і більш конкретних чинників, свідчать і ті стислі характеристики літературного доробку тих чи інших митців слова, що їх містять статті покажчика, пор.: «Послевоенное творчество В. Сосюры — поэтическая летопись движения страны к коммунизму, ее борьбы за мир <...>» [там само : 352–353], «Рыльский <...>

показал советский патриотизм и дружбу народов» [там само : 351]. Тим часом про факти й обставини іншого характеру — наприклад, про належність М. Рильського до групи неокласиків чи про його ув'язнення і перебування під слідством у зв'язку зі справою «Спілки визволення України» або ж про загибель низки письменників (таких, як поет-неокласик М. К. Зеров чи Г. Д. Епик) у радянських концтаборах чи катівнях НКВД, — жодної згадки немає.

Подібні свідчення про «Граматику» як про документ свого часу часто містить і її мовно-ілюстративний матеріал. Так, природно було б очікувати, що в лінгвістичному описі української мови як приклади власних назв буде насамперед подано такі оніми, які мають власне українську позамовну віднесеність, однак так є не завжди: наприклад, у переліку власних назв водних об'єктів назви російської річки та озера передують українським (інших немає), пор.: *Волга, Десна, Байкал, Свितязь* [там само : 43], а перелік найменувань за національністю чи місцем проживання починається зі згадки про росіян, а закінчується словом *москвич* (слів з іншою, ніж українська чи російська, референцією, також немає): *росіянин, українець, киянин, степовик, подоляк, москвич*). Перелік назв за належністю до суспільно-політичних течій, партій та груп теж указує на ієрархію тодішніх суспільних цінностей: *марксист, лєнінець, республіканець, толстовець, християнин* [там само : 43]. Узагалі кажучи, радянські слова-символи виступають у прикладах і там, де цілком могли б виявитися й інші лексеми більш нейтрального змісту, пор.: *площа Перемоги, авіалінія Київ — Москва* [там само], *верстат-автомат, газета «Правда», мати-трудівниця, місто-герой, матч Каспаров-Карпов, поїзд Одеса-Москва* [там само : 265], *Інститут послав представників до Москви* [там само : 290], *Футбольна команда прибула з Москви до Києва* [там само], *лист з Москви* [там само : 269], «Будинок споруджується великим колективом» (Ю. Збанацький) [там само : 58].

Зміст прикладів, що становлять текстуальні фрагменти (головно у вигляді цілих речень), буває підкреслено ідеологічним, пор.:

«І сьогодні, в цей вечір іскристий, не забудь мені слів тих твоїх: Значить, гарні вони, комуністи, як пішов мій онучок до них» (В. Сосюра) [там само : 300], «Про що задумалась, дівчино, колгоспним полем ідучи?» (В. Сосюра) [там само : 305], «Я — комуніст. І цим усе сказав. Я — від коріння. Я — із предковіку. Діла мої, буденні і великі, Відкриті перед людством, як сльоза» (Б. Олійник) [там само : 287], «Одне почуття володіє мною тепер, коли я пишу ці рядки, глибокий захват і благоговіння перед великим трудовим подвигом народу» (Ю. Яновський) [там само : 327], «Відтоді як великий Ленін у 1922 році поставив вимогу, щоб була заслухана в Раднаркомі доповідь про діяльність Мічуріна, карта розповсюдження Мічурінських рослин зазнала великих змін» (О. Довженко) [там само : 328], «Воєнне щастя не покидало його, бо він боронив зі зброєю в руках ідею сучасності» (О. Довженко) [там само : 330], «Вам, палії війни, не видно ще й сьогодні, що правди нашої нікому не здолать?» (М. Рильський) [там само : 320], «Де непроглядна блимала покора іще, здається, позавчора, — сіяє творчість, гордість, молодість На світлім перехресті поколінь» (М. Рильський) [там само : 325], «Кожний вірш свій і поему він (Шевченко) присвячував народу» (М. Рильський) [там само : 59], «Ділом істинним я доведу народу, що годен імені народного слуги» (М.Бажан) [там само : 67].

Часом цей зміст має вигляд агітаційно-пропагандистського: «Ми поважаємо патріотизм у всякій нації — заспокійливо говорив художникові старшина Багіров. — Бо ми самі патріоти» (О. Гончар) [там само, 78], а інколи

він є національно-патріотичним: «Українська пісня може кожне серце полонити» (М. Рильський) [там само : 78].

Водночас слід наголосити, що у своїй позалінгвістичній значущості такі мовні приклади відбивали реальні риси змісту тодішнього суспільного (але, очевидно, далеко не завжди також і приватно-інтимного) дискурсу української мови на підрадянських теренах.

Однак поряд із такими випадками є приклади й протилежного характеру, пор. ілюстрації з творів того ж Рильського: «Я пам'ятаю вечори зимові, мовчання саду, візерунки шиб, луни морозної співучу глиб, дозвілля, тихій віддане розмові» [там само : 62] або «Як парость виноградної лози, плекайте мову. Пильно й неустанно політь бур'ян. Чистіша від сльози вона хай буде» [там само : 63], «Буває, випустиш оце їх [голубів], а вони на radoщах підуть угору такими гвинтами, що вже ледве мріють над тобою в небесах» (О. Гончар) [там само : 313].

Крім того, є багато прикладів й іншого типу, що є немаркованими стосовно радянських ідеологічних цінностей, пор. такі словосполучення-ілюстрації, як:

весь день, мій товариш, твоє повернення, якийсь чоловік, виконувана робота, зібраний урожай, палаючий вогонь [там само : 265], *жінка незвичайної краси, колір слонової кістки, людина полум'яного серця, меблі червоного дерева, осінь минулого року, продукція високої якості, твори дореволюційного періоду, учень феноменальних здібностей, хлопець п'ятнадцяти років* [там само : 266], *виховання дитини (виховувати дитину), збирання урожаю (збирати урожай); критика недоліків (критикувати недоліки), присвоєння звання (присвоїти звання), розв'язати задачу (розв'язання задачі), тлумачення закону (тлумачити закон), фінансування будівництва (фінансувати будівництво)* [там само : 267], *допомога учневі (допомагати учневі), служіння Вітчизні (служити Вітчизні), співчуття товаришеві (співчувати товаришеві)* [там само].

Водночас і такі приклади іноді справляють враження, що вони належать до суто радянського суспільного дискурсу з типовими для нього мовними кліше, які реалізували притаманну цьому дискурсу картину світу (*продукція високої якості, присвоєння звання, збирання урожаю, служіння Вітчизні* тощо). У цьому плані в око впадає відсутність серед мовно-ілюстративного матеріалу і згадок про прозаїчніші, тим паче негативні явища й риси людини та її життя, які мають екзистенційний характер, а не є, скажімо, зумовленими чинниками, наявними в соціально-економічній природі класового суспільства з притаманними йому суспільною нерівністю та експлуатацією трудящих мас.

Загальний перелік різновидів мовного матеріалу, який став об'єктом аналізу авторів «Грамматики», подається у вступі. Серед джерел цього матеріалу найпершою згадується українська художня література, як класична, так і сучасна, а також, з одного боку, фольклор, а з другого, — сучасні функційні стилі української мови, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний та ін. Звісно, згадка про різноманітність стилів, властивих сучасній мові, також є важливим свідченням ступеня розвитку останньої в соціокультурному плані, тобто стосовно виконуваних нею функцій у структурі суспільства та його культурі. Однак, як уже згадувалося щодо паспортизації відповідних мовних ілюстрацій, зазначення автора (без інформації про твір) подається лише в тому разі, якщо цей автор є у списку цитованих письменників, при-

чому навіть у тому випадку, коли цитований текст, що належить тому чи іншому літераторові, за своїм стилем не є власне художнім, а належить до інших стильових різновидів і жанрів. В інших випадках, таких як фольклор, публіцистика, навчально-методична література тощо, інформація про походження цитати має більш або менш узагальнений характер:

«Як дбаєш, так і маєш» (прислів'я) [там само: 90–91], «Посієш вчасно — збереш рясно» (прислів'я) [там само : 91], «Коваль клепле, поки тепле» (прислів'я) [там само : 102], «Як рано квітує горобина, то добрий буде урожай вівса» (укр. нар. тв.) [там само : 329], «Сидіти без діла — також важкий труд» (нар. тв.) [там само : 285], «Якщо в лампі дуже висунутий гніт, вона починає коптити» (з підручника) [там само : 101], «Ковбаси можна коптити у димовій трубі печі» (з посібника з кулінарії) [там само : 101], «Було проведено також аналіз за енергіями електронів і іонів, що витягувались з розряду в першому типі експериментального приладу» (з журн. з фізики і хімії) [там само : 106], «Площа цієї ділянки степу невелика — разом з 150 гектарами овечого пасовища, що минулого року були прирізані до заповідника, вона лише трохи перевищує 300 гектарів» (з журн.) [там само], «Передова інтелігенція всіх країн бореться за мир, демократію, проти мілітаризму, фашизму, проти загрози термоядерної війни» (з газ.) [там само : 257] і под.

Однак, є і такі фольклорні приклади, що подаються із зазначенням укладача відповідного джерела, пор.:

«Коли не ведеться, то й курка не несеться» (М. Номис) [там само : 87], «Не спиться, не лежиться, і сон мене не бере» (П. Чубинський) [там само : 89], «Дерево, клен-дерево, дрібненько, зелено» (нар. пісня) [там само : 67], «Ото вискакує з води проклятий ірод і що розженеться проти кожум'яки, то він його булавою луп та луп» (нар. казка) [там само : 97].

Утім, слід наголосити, що приклади з такою узагальненою паспортизацією (що зводиться до інформації про стильову чи жанрову віднесеність), є в «Української граматики» радше винятком, аніж правилом, переважно більшість натомість становлять приклади із зазначенням автора цитованого тексту.

Водночас низка прикладів узагалі лишається без відомостей щодо їхнього походження. Це може бути не лише при наведенні окремо взятих лексичних одиниць, але інколи й тоді, коли подаються словосполучення й речення, пор.: *Учень переписував / (переписав) фломастером із зеленого зошита в синій задачку для відсутнього в класі товариша; Я перемагав / (переміг) його напруженням волі у чесному двобої; Професор говорив / (казав, сказав) студентам, що лекцію записувати не обов'язково* [там само : 115]. Часом такий приклад завдяки певному стилістичному забарвленню може справляти враження належності до виразно індивідуального мовлення, яке реалізує конкретний авторський ідіолект: «В університетах він не навчався, але добре знається на літературі» [там само : 54], «Був би килим сонцем витканий із проміння, співу і ніжності» [там само : 106]. В інших випадках наводяться справді типові мовні утворення, пор.: *блискає вогонь, блискають хлопці очима, блискає поверхня річки; <...>гримить оркестр, гримить могутній голос, гримить водоспад* [там само : 87].

Таким чином, є підстави вважати, що корпус мовних ілюстрацій «Української граматики», зокрема паспортизованих прикладів, репрезентує літературний узус української мови насамперед у його відбитті в мові

художньої літератури. З іншого боку, цитати, почерпнуті з власне художніх текстуальних джерел, у плані своєї лінгвістичної ілюстративної значущості можуть мати різний характер. По-перше, вони можуть унаочнювати твердження, які мають загальномовну віднесеність і, отже, не є маркованими у стилістичному чи стильовому плані. По-друге, однак, оскільки «Українська грамматика» становить зорієнтований на стилістичну стратифікацію опис граматичної структури, то деякі приклади з художньої літератури демонструють певні різновиди і явища, які у своєму вживанні обмежені певними умовами стилістичного чи стильового контексту. Наприклад, твердження про те, що умовний спосіб, уживаючись в усно-розмовному стилі, може вживатись і в ролі заперечення, ілюструється двома випадками, один з яких не має паспортизації (*Став би я співати = Не буду я співати*), а інший, наскільки можна судити, взято з віршованої мови: «Гей озирнись!.. А ніколи мені. Та й берегтись була б мені охота» (Л. Костенко) [там само : 100].

Усе сказане дає підстави твердити, що стосовно бази аналізованого мовного фактажу «Українська грамматика», з одного боку, була зорієнтована переважно на мову художньої літератури, а з другого, відповідний, тобто художньо-літературний, ілюстративний матеріал «Грамматики» корелював і з іншим завданням цієї праці, а саме репрезентацією української літератури. Про те, що така орієнтація була традиційною для тодішнього налаштування пошуку емпіричного матеріалу для лінгвістичних досліджень, свідчить, серед іншого, і те, що в одинадцятитомному «Словнику української мови» у Списку скорочень літературних джерел словника художня література значно переважає інші різновиди цих джерел, такі як політична і перекладна література, народна творчість і збірки літературного походження, наукова і науково-популярна література, літературна критика, мистецтво, посібники та підручники, довідники, мемуари, і газети та журнали разом узяті (щоправда, стосовно останніх не наведено роки й номери видань) [див.: СУМ 1 : XII–XXVII].

Можна також припускати, що власне прагнення до унаочнення рис українського художньо-літературного дискурсу було підставою вибору і таких мовних ілюстрацій, ускладнена поетична образність яких, з одного боку, не виправдана потребами ілюстрування відповідних теоретичних тверджень, а з іншого, — приходить у суперечність із лінгводидактичною спрямованістю «Грамматики», не сприяючи, а, радше, заважаючи розумінню неукраїномовним читачем їхнього основного, метамовного змісту; пор. у цьому відношенні такі цитати: «Рожево-сиза мла оповиває степ, людські голубить душі, І хмари плямами розбризканої туші Стають на обрії, подібному до скла» (М. Рильський) [там само : 303] — приклад відособленого звороту, «Бідна волошко, чому ти у житі, а не на клумбі волієш рости?» (М. Рильський), «Колосе-повеню! Знаком пшеничної віри В небо зійди» (Б. Олійник) [там само : 308] — приклади ускладнення речення звертанням, «Хай на ньому (рушникові) цвіте росяниста доріжка <...> І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка» (А. Малишко) [там само : 73] — приклад паралелізму у семантичному розвитку у присвійних і відповідних відносних прикметників типу *матерній / материнський*, «Остання днина опуска чоло. Далекий обрій — голубе з червоним. І павутиння малиновим дзвоном вколисує у вибалку село» (Б. Олійник) [там само : 287] — приклад іменного присудка, «Віддай усе, що взяв, і осяться <...> Ще більше, ніж узяв, зумій віддати... Стоїть на видноколі світла мати — у неї вчись» (Б. Олійник) [там само :

292] — приклад означено-особового речення, «І скільки хмільної тривоги наливо в дзвінку прохолоду ночей» (І. Муратов) [там само : 296] — приклад присудка на **-но, -то**.

Водночас слід згадати й те, що в деяких із таких прикладів, почерпнутих з художнього мовлення, ідеться про ті чи інші граматичні риси, які пов'язані саме з образним поетичним слововживанням, пор. такий фрагмент: «Над світом новим молоді ясени гудуть в оксамитові дзвони» (Б. Олійник), де, на думку автора розділу, вживання прикметника *оксамитовий* демонструє функційну транспозицію відносних ад'єктивів з метою вираження ними якісної ознаки [там само : 70]. На с. 92 два приклади з поезій В. Коротича демонструють, як дієслова, що втрачають повну особову парадигму в разі сполучення з іменниками на позначення живих істот чи предметів, знову набувають її у випадку антропоморфізації останніх: «Я — дзеркало. Я акумулюю мовчання; Земле, дай мені свій талісман, свій засіб проти муки» [там само : 92].

Таким чином, оцінюючи «Українську граматику» як лінгвістичний і водночас культурологічний проєкт з погляду використаного в ній мовно-ілюстративного матеріалу, можна твердити, що в цьому відношенні зазначена праця характеризувалася двоїстістю: у плані об'єкта аналізу й опису «Грамматика» орієнтувалася, як на свій «когнітивний референт», на сучасну українську літературну мову, саме ця остання була об'єктом аналізу й опису. Водночас на першому плані в цій дослідницькій перспективі була мова української літератури. Я не схильний думати, що це було наслідком саме того, що метою, бодай опосередкованою, «Граматики» було принагідно дати її читачам уявлення про художню літературу України, про постаті авторів і їхній доробок. Скоріше, в цьому також відіграла свою роль традиційна зорієнтованість на мову цієї літератури як на емпіричну базу для спостережень і висновків, які потім екстраполювалися на літературну норму в цілому.

У кожному разі введення до нормативної академічної граматики такого культурологічного аспекту заслуговує на увагу як перша, наскільки мені відомо, спроба такого поєднання. Задум цей видається не лише оригінальним, а й потенційно плідним. Одним з важливих складників досвіду реалізації цього проєкту стало уявлення про ті проблеми (і їхню складність), які постають при такому поєднанні лінгвістичного і культурологічного аспектів. Попри свою неминучу тодішню політико-ідеологічну заангажованість «Грамматика українського языка» не лише становить інтерес як документ епохи, тобто як свідчення того соціокультурного контексту, в якому діяли тогочасні українські мовознавці. Ця праця була й є цінним довідковим науково-теоретичним джерелом відомостей про систему й нормативний узус сучасної української літературної мови, причому джерело це і досі лишається унікальним, єдиним у своєму роді. Саме через це «Грамматика» заслуговує на перевидання (очевидно, з певною корекцією ілюстрацій та покажчика письменників), звісно ж, українською мовою, а також і в англomовному перекладі, який свого часу було здійснено, але так і не опубліковано.

ЛІТЕРАТУРА

- Гордійчук О. В. Український світ у «Правописі». *Магістеріум. Мовознавчі праці*. 2014. Вип. 57. С. 13–18.
- Горецький П. Й. Проспект тлумачного словника української мови. (Для обговорення). Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 80 с.

- Єрмоленко С. С. Мова у семіотичній ієрархії культури. Київ : Наук. думка, 2023. 326 с.
- Жлуктенко Ю. О., Тоцька Н. І., Молодід Т. К. Підручник української мови. Київ : Вища школа, 1973. 350 с.
- Зорівчак Р. П. Мовознавчі роздуми в листах професора Юрія Олексійовича Жлуктенка. *Мовознавство*. 2015. № 4. С. 39–67.
- Клейнер Ю. А. Лингвокультурные несовпадения, или Sui Mei travels about the Soviet Union. *Вестн. Санкт-Петербург. ун-та. Язык и литература*. 2020. Вып. 4 (17). С. 720–732.
- Пилинський М. М. Деякі уваги до ілюстративної частини «Українсько-російського словника АН УРСР». *Питання граматики і лексикографії української мови*. Київ : Наук. думка, 1963. С. 103–109.
- Ренчка І. Є. Ідеологізація та деідеологізація лексем у словниках української мови ХХ — початку ХХІ століть : дис. канд. філол. наук (доктора філософії). Київ, 2017. 231 с.
- Русановский В. М., Жовтобрюх М. А. и др. Украинская грамматика / отв. ред. В. М. Русановский. Киев : Наук. думка, 1986. 260 с.
- Письменники Радянської України : біобібліогр. довід. / упоряд.: О. Килимник, О. Петровський. Київ : Рад. письменник, 1970. 425 с.
- Системы личных имен у народов мира / ред.: Р. Ш. Джарылгасинова, М. В. Крюков. Москва : Гл. ред. вост. лит. изд-ва «Наука», 1986. 383 с.
- Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
- Языки народов СССР / гл. ред. В. В. Виноградов. Москва : Наука, 1966. Т. 1–5.
- Yermolenko S. Linguistic examples as carriers of socio-cultural information. *Мова і суспільство*. 2019. N 10. P 137–147.

Дата надходження до редакції: 13.05.2021

Дата надходження після доопрацювання: 21.07.2022

Дата затвердження редакцією: 11.10.2023

REFERENCES

- Hordiichuk O. V. (2014). Ukrainkyi svit u «Pravopysi». *Mahisterium. Movoznavchi pratsi*. (57), 13–18. [In Ukrainian].
- Horetskyi P. Y. (1958). Prospekt tлумachnoho slovnyka ukraïnskoi movy. (Dlia obhovorennia). Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR. [In Ukrainian].
- Kleiner Yu. A. (2020). Lingvokul'turnye nesovpadeniya, ili Sui Mei travels about the Soviet Union. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Yazyk i literatura*. (4), 720–732. [In Russian].
- Pysmennyky Radianskoi Ukrainy: biobibliografichni dovidnyk. (1970). O. Kylymnyk, O. Petrovskyi (Eds.). Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [In Ukrainian].
- Pylynskyi M. M. (1963). Deiaki uvahy do ilustratyvnoi chastyi «Ukrainsko-rosiiskoho slovnyka AN URSSR». *Pytannia hramatyky i leksykohrafiï ukraïnskoi movy*. Kyiv: Naukova dumka, 103–109. [In Ukrainian].
- Renchka I. Y. (2017). Ideolohizatsiia ta deideolohizatsiia leksem u slovnykakh ukraïnskoi movy 20 — pochatku 21 stolit. Cand of Philol. Sc. diss. Natsionalnyi universtyitet «Kyievo-Mohylianska Akademiia», Instytut ukraïnskoi movy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. [In Ukrainian].
- Sistemy lichnyh imen u narodov mira. (1986). Dzharylgasinova R. Sh., Kryukov M. V. (Eds). Moscow: Glavnaya redakciya vostochnoj litieratury izdatel'stva «Nauka». [In Russian].
- Slovnyk ukraïnskoi movy: in 11 vols. I. K. Bilodid (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980, 1–11. [In Ukrainian].

- Ukrainskaya grammatika. (1986). Rusanovskij V. M. (Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].
- Yazyki narodov SSSR. (1966). Vinogradov V.V. (Ed.). Moscow: Nauka, 1–5. [In Russian].
- Yermolenko S. (2019). Linguistic examples as carriers of socio-cultural information. *Mova i suspilstvo*, (10), 137–147.
- Yermolenko S. (2023). Mova v semiotychniy hierarkhii kultury. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Zhluktenko Yu. O., Totska N. I., Molodid T. K. (1973). Ukrainian: a textbook for beginners. Kyiv: Vyshcha shkola.
- Zorivchak R. P. (2015). Movoznavchi rozдумы v lystakh profesora Yuriia Oleksiiovycha Zhluktenka. *Movoznavstvo*. (4), 39–67. [In Ukrainian].

Received: 13.05.2021

Received in revised form: 21.07.2022

Accepted: 13.05.2021

Serhii YERMOLENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

Електронна пошта: signal70.1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1340-0444>

UKRAINSKAIA GRAMMATIKA EDITED BY V.M.RUSANIVSKYI AS A SCIENTIFIC AND CULTURAL PROJECT

The paper investigates *Ukrainskaia grammatika* (Kyiv: Naukova dumka, 1986), a collective monograph edited by NANU Member V.M. Rusanivskyi and coauthored, alongside him, by a group of leading Ukrainian linguists (M. A. Zhovtobryukh, A. P. Hryshchenko, and K. H. Horodenska). The author considers this monograph a specific instance of the contact interaction of so-called languages of culture, i.e. communicative-functional discursive varieties, as well as linguistic-cultural codes that realize them. In this case, linguistic varieties correlated with certain types of cultural institutions and practices are scholarly, more specifically, linguistic, discourse, on the one hand, and, on the other, literary and, to a certain extent, ideological discourse. As a result of this interaction, the basically linguistic monograph, generally fulfilling the function of metalinguistic description and analysis, also contained elements of the metalanguage of literature and ideology. This paper elucidates the peculiar communicative-functional character of the content of *Ukrainskaya grammatika*, which, as a grammatical model of Modern Standard Ukrainian, contains scientific, linguistic information, at the same time conveying information concerning Ukrainian culture and literature. The author determines socio-cultural factors that led to such duality of communicative-functional nature of this monograph, and also demonstrates how these factors influenced the choice of illustrative citations and their authors as well as characteristics given them in the appendix «The index of writers». He also discusses some other issues related to the extralinguistic significance of citations and the use of literary texts as a data source for the study of standard language.

Keywords: Ukrainian grammar, Ukrainian literature, V. M. Rusanivskyi, linguistic-cultural code, language of literature, illustrative citations, extralinguistic significance of illustrations, metadiscursive function.